

A MAGYAR STANDARD HELYZETE

TOLCSVAI NAGY GÁBOR

1. BEVEZETÉS

A standard (más szóval jelölve a sztenderd, az irodalmi nyelv) egy nyelvközösség kodifikált nyelvváltozata. A kodifikáció során a kodifikáló rögzíti a nyelvi kifejezések, például szavak, grammatikai elemek, mondatok alakját (szerkezeti formáját), jelentését, kiejtését és helyesírását, a lehetséges változatok közül kijelöli a standardba valót, vagy újjáépítéssel létrehozza. A standard nyelvváltozat a nyelvközösség kommunikációs tevékenységében a szövegek, szövegrészek egyértelműségét, azonos érthetőségének a feltételeit biztosítja a kodifikált jelleg révén. A standard fő funkciója mellett más társadalmi és kulturális szerepeket is ellát különböző értelmezésekben: összefüggésben áll a magas színvonalú nyelvi teljesítménnyel, eszményként tételveződik, és tekintélyi, valamint hatalmi tényezőként¹ is szolgál.

A standard történeti fejlemény, az európai nyelvek történetében a kapitalizálódás, a tőkés rétegek és a középosztály kialakulása, a nemzetné válás és az újkori nyelvi eszmény kidolgozása keretében jött létre, korábbi előzményekre alapulva. A magyar nyelv standard változatát hosszabb történeti előzmények után először a 18. század utolsó harmadában és a 19. század első felében kodifikálták a korabeli körülmények között, végső soron a Magyar Tudós Társaság (a Magyar Tudományos Akadémia) intézményeként. A standard kodifikált jellege főképp szociokulturális státusában mutatkozik meg. E státus változik, a magyar nyelv és nyelvközösség számára az ezredfordulón más jelent a standard, mint az 1840-es évek végén vagy 1920 után. A standard rendszere is változik, miképp minden nyelv és nyelvváltozat, nem megevedett ki az időben.

Az ezredfordulón a magyar standardnak kettős a létmódja. Egyrészt a magyar nyelvközösség egy jelentős része standard vagy standard közeli nyelvváltozatot beszél (szociolingvisztikai vizsgálatokból következtetett adatolással). Másrészt a stan-

¹ A standard nyelvváltozatot a legutóbbi időkben lényegében csakis hatalmi tényezőnek tekintik újabb értelmezések Milroy 2001; Lanstyák 2015a, b; Gal 2006; Bodó 2006; más, de hasonló szempontból lásd Pléh–Bodor 2001.

dard részben kodifikált, részben rögzítetlen, de elvárt normaként (orientáló mintaként vagy eszményként) a magyar kommunikációs rendszer és kultúra része.

A standard egyrészt a „természetes” nyelvtörténet részeként alakult ki és alakul, vagyis a beszélők spontánul beszélik és használatával megerősítik meglétét, másrészt reflektáltan, részben tudományos nyelvtervezési műveletekben, részben intuitív (nem tudományos) tudással rögzítik vagy megváltoztatják.

Amikor a magyar standard ezredfordulós helyzetéről beszélünk, abból érdemes kiindulni, hogy

1. minden közösség autopoietikus jellegű, vagyis önmagát alkotja újra folyamatosan, közösségi cselekvéseivel, önreflexív módon, más közösségektől autonóm (nem izoláló) elkülönülésben, közegben;
2. a nyelv és a kultúra eleve a közösség lényege, tehát a közösség önalkotása, amely azután visszahat a közösség önalkotására saját nyelve és kultúrája révén;
3. a nyelvi standard ennek a történeti folyamatnak egy jellegzetes fejleménye és egyben alkotója, maga is történeti jelenség.

Bár egyesek vitatják², van standard nyelvváltozat a magyar nyelvben és nyelvhasználatban, bár – kissé paradox módon – keveset tudunk róla. A magyar standard konstruktum (Szilágyi N. Sándor után), vagyis a kodifikációja nyelvtervezési műveletekben tudatosan történik. Ám ez a beavatkozás a magyar nyelv ismeretén alapul, valamint nem haszontalan és fölösleges, nem mesterséges, sőt nem is tragikusan elhibázott konstruktumot eredményez, hanem szükséges és sokak által használt nyelvváltozatot. Ismeretes, hogy a magyar standard a török hódoltság utáni magyar nyelvváltozatok közül elsősorban az északkeleti régió³ nyelvváltozataira épül. E régió 17. és 18. századi nyelvváltozatai jórészt mentesek voltak a feltűnőbb, nagy eltéréseket mutató más nyelvjárási jellemzőktől (például a kiejtésben az *i*-zű vagy *ő*-zű alakoktól), a magyar nyelv viszonylag kiegyensúlyozott, sokak által könnyen érthető változatát mutatták. Ezért e régió standardként kiválasztása indokolt volt szociolingvisztikai értelemben, amely indokoltságot erősítette a régió jelentékeny történeti kulturális és nyelvi szerepe.

A jelen fejezetben a következő szempontokat vesszük sorra: a standard fogalma, eszmény és eszményi változat; a kodifikáció eredményei; a nyelvi variabilitás; nyelvi változás; a nyelvi és a közösségi, kulturális változások kölcsönhatása és eredményei, az ezredfordulós nyelvi, társadalmi és kulturális tagolódás; mit tudunk a mai standardról. A jelzett szempontokról e helyt röviden lehet szólni, a kérdéskör további kutatást igényel. E kutatásnak az összefüggésekre, a szintézisre kellene összpontosítani; a részekről (például egyes, a standard szempontjából fon-

² Vö. Lanstyák 2015a, b; Bodó 2016, további szakirodalommal.

³ E régió főképp a mai magyarországi Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékből, Szlovákia legkeletibb térségéből és Kárpátaljából (ma Ukrajna) áll.

tos nyelvi változókról vagy a nyelvi attitűd fő jellemzőiről) viszonylag sok tudható, az egész nyelvhasználati rendszer mozgásirányairól és motivációs tényezőiről azonban kevés az ismeret.

2. A STANDARD LÉTREJÖTTÉNEK OKAI ÉS KÖRÜLMÉNYEI

A standard történeti fejlemény, amelynek kialakulásában több fontos, együtt jelentkező tényező játszott közre, az európai kultúrák jó részében hasonló módon. Ezek a tényezők a következők:

- a modernizáció, a kapitalizálódás,
- a nemzet újkori közösségformájának kialakulása, kialakítása, a nacionalizmusok,
- az innováció, a nyelvi teljesítmény fontosságának előtérbe kerülése,
- a nyelvi tökéletességre, a műveltségi eszményre törekvés,
- a nyelv és a kultúra történeti jellegének felismerése.

A modern kapitalizmus kialakulása a racionális tőkeelszámolás bevezetésével kezdődik, „vagyis az, hogy a racionális tőkeelszámolás mint norma érvényesüljön a mindennapi szükségletek kielégítésével foglalkozó valamennyi nagy vállalkozás esetében”.⁴ E berendezkedés feltétele:⁵

1. a dologi termelőeszközök szabad rendelkezésű magántulajdona,
2. a szabad piac,
3. a javak előállítását és kereskedelmét irányító racionális technika,
4. az áttekinthető jogrendszer,
5. a szabad munkaerő,
6. a gazdasági élet kommercializálódása (az értékpapír általánossá válása).

A kapitalizmus röviden jelzett alapfeltételei nem csupán a gazdaságban mutatkoztak szükségesnek, hanem egyidejűleg a társadalmi szerkezetben és a kultúrában is nélkülözhetetlen összetevők voltak, amelyek egyszerre a kapitalizálódás előkészítő feltételeként és eredményeként formálódtak meg.

A kapitalizálódás modernizációs folyamataiban további fontos tényezők is megjelentek. Ilyen történeti átalakulás az iparosodás, a városiasodás, ezzel szoros összefüggésben a mobilizáció növekedése. Ettől elválaszthatatlan a közlekedési és kommunikációs hálózatok fejlődése. Más oldalról kialakul a tömegoktatás, amely az új termelési és kereskedési, szolgáltatási tevékenységekhez szükséges, és jelentős a szekularizáció. Mindez a kapitalizálódás egyik alapszükségletét volt hivatott kielégítenie.

⁴ Weber 1979: 224.

⁵ Weber 1979: 224–225.

ni: a homogén, egymással ismertségtől függetlenül kommunikálni képes, képzett, nagyszámú munkaerő társadalmi alapú kiformalását.

A magyar történelemben a megnevezett tényezők a 18. században kezdtek kialakulni, és a 19. század folyamán, annak a középső szakaszától váltak meghatározókká, mind a gazdasági, a társadalmi folyamatokban, mind a kultúrában.⁶ E történeti folyamat komoly hatást gyakorolt a nyelvre és a nyelvközösségre, illetve igénnyel lépett föl velük szemben.

Egyrészt fokozatosan átalakult a magyar nyelvközösség: a korábban legnagyobb-részt faluközösségekben élő, paraszti gazdálkodást folytató, saját nyelvváltozatot ismerő és beszélő népeesség növekvő mértékben találkozott más magyar nyelvváltozatokat beszélő társakkal, városi lakhelyén új beszélőközösségeket hozott létre, amelyek új, az eltérő nyelvjárások összehangolásából eredő városi vagy regionális nyelvváltozatokat alakítottak ki fokozatosan. Ez a mindennapi kommunikáción alapuló folyamat már nem az egy közösségbe tartozás születés általi megvalósulása volt, hanem attól eltérően már hiányzott az egy településen élők közös ismertsége. Az ilyen kommunikációs helyzetekben a beszélők nem feltétlenül a saját anyanyelvváltozatukat beszélik, hanem keresik a közös, többnyire formálisabb nyelvváltozatot a beszédhelyzethez.

A kapitalizálódás másrészt igénnyel lépett fel a magyar nyelvvel és nyelvközösséggel szemben. Ez az igény a racionális gazdálkodást lehetővé tevő kommunikációs rendszer kialakítása volt. E rendszer nélkülözhetetlen eleme a nyelvi közlések egyértelműsége, vagyis azonos értelmezhetősége, egyes helyzetektől függetlenül. A jogi és közigazgatási szabályozás csak akkor segítette (és segíti) a gazdaságot a fent Max Webertől idézett tényezők mentén, ha azok szabályozási és irányítási elvei és kommunikációs gyakorlata egyértelmű és minden résztvevő számára azonos értelmű. Ez az igény határozottan segítette és megkívánta a magyar (mint sok más hasonló helyzetű) nyelv kodifikálását, vagyis a standard nyelvváltozat rögzítését, minden magyar anyanyelvű, minden magyarul kommunikáló számára egyformán.

A standard kialakítását és közösségi tudatosítását irányító másik fő tényező a modern nemzetfogalom tételeződése volt.⁷ A modern nemzet kialakítása a múlt organikus szemléletén alapul, amely a közös etnikai gyökerek, közös kultúra, nyelv és identitás kijelentésén alapul. A nemzeti egységet a közös célok, saját hagyományok, mitológia (közös leszármazás, emlékek, jelképek, értékek) és szimbólumrendszer biztosítja. A múlthoz kapcsolódó folytonosságot a közösségi kultúrában felhalmozott és a szocializáció során szerzett ismeretek adják

A kapitalizálódással párhuzamosan formálódó nemzet a modernség terméke, mert a kisebb hagyományos közösségek fokozatos felbomlása, a kulturális homogenizálódás, a mobilitás folyamatában nagy egybetartó egységként jelent meg. Ak-

⁶ Ehhez lásd Gergely szerk. 2005; Gyáni–Kövér 2003.

⁷ Lásd Györi Szabó 2006; Gyáni 2017, további szakirodalommal.

kor erősödött fel e folyamat, amikor a család, a kis közösség helyi hatókörűvé vált, egyetemessége helyébe a nemzeti közösség lépett, amely állami formát is öltött, ahol tudott. A nemzetté válás során a kisközösséghez tartozás tudatát felváltotta vagy uralkodó módon kiegészítette a nemzethez tartozás identifikációs ereje.

A kapitalizálódás modernizációs és a nemzeti eszme historizáló jellege közötti feszültségviszony leképeződik a standard nyelvváltozat kodifikálásában és működtetésében: a standard a jövő felé mutat az egységes és személytelen kommunikációs rendszer nyelvi megalapozásával, egyúttal a múlt felé is irányul, amikor a hagyomány mintáit követve rögzít mintákat és szabályokat.

A kettős, nemzeti és modernizációs jelleget megerősítette az alakulástörténet erősen állami jellege, nem csak a magyar társadalomban. Az itt szóba hozott történeti korszakokban, Mária Terézia uralkodásától kezdve egyrészt a nemzeti jelképek kidolgozása és kiterjesztése történt meg (a nemzeti himnusz, zászló, a nyilvános szer-tartások, ünnepségek fokozatos bevezetésével, a nemzeti ideológia terjesztésével, 1848-ban a teljességet elérve). Másrészt végbement a központosítás a hadsereg után az igazságszolgáltatás és a közigazgatás területén, a közoktatásban és a hírközlésben.

E folyamatok révén a nyelvközösség, így a magyar nyelvközösség is már nem csupán az intuitívan tudott és igen részlegesen tudatosított összetartozás-tudattal működött, hanem a mind tudatosabb önmeghatározás révén. Az önmeghatározás az autonómia elvéből indul ki: az autonóm közösség önmagát felismert belső jellemzői és története alapján ismeri, a valamennyire ismert környezetétől való viszony jellegű (külső kapcsolatot fenntartó) elhatárolódással, tehát nem izolációval.⁸

A magyar nyelv standardizációját kezdeményező és elősegítő további tényezők szintén jelentősek. Azok a tényezők, amelyek közvetlenebbül a nyelvvel kapcsolatosak.

A 18. század utolsó harmadától, a felvilágosodás és más szellemi irányzatok hatására, az újítás, az akkor újonnan kivételesen fontosnak tekintett haladás elősegítése általában előtérbe került. Az újítás eredményezte az ipari forradalmat, a mezőgazdaság új eljárásait, a közlekedés és a kereskedelem gyors fejlődését, ezekkel együtt a kommunikációs rendszerek rugalmasabb, naprakészebb működését, a közvélemény kialakulását és hatásos funkcionálását. Mindez a fogalmaknak és azok nyelvi kifejezéseinek a korábbinál nagyobb mértékű és jóval elterjedtebb innovációjával járt együtt. A nyelvi teljesítmény, a nyelvi alkotás értéke ekkor nőtt meg, főképp a klasszicizmus szabályozottságon belüli alkotás feltétlen értéként való tisztelete, majd a klasszicizmust felváltó romantika zsenikultusza keretében. A 18. század, főképp a második fele az ideje a népművészet, a népköltészet és a népnyelv felfedezésének, különlegesként szemlélt sajtóságai értékelésének. A nyelvi alkotás elismerése a kultúra részévé vált.

⁸ Vö. Luhmann 1998.

A nyelvre irányuló fokozott figyelem hívta elő a nyelvi tökéletességre, a műveltségi eszményre törekvés eszméjét és eszményét. A 18. század folyamán az egyes „vulgáris” (tehát a három szent nyelvtől, a hébertől, a görögtől és a latintól különböző) nyelvek végképp átvették a latin és a görög szerepét a szépirodalomban, a tudományban, a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban, Európa egyes kultúráiban eltérő időben és mértékben. Az eszményi, tökéletes nyelvként számon tartott ókori görög és latin helyébe a világi nyelvek kerültek. Az angol, a francia, majd a német fokozatosan megmutatta önálló erejét, teljesítményét, egymásnak és más nyelveknek példát mutatott, így a magyarnak is. Ezek nyomán más nyelvek, így a magyar nyelv legtökéletesebb változatát kívánták literátusok felismerni, megtalálni (például a régiségben vagy a népiségben) vagy megalkotni. A pozitívizmus utáni nyelvtudomány a nyelv leírásának értéksemleges jellegét hangsúlyozza, azonban a nem csupán az intuitív (naiv beszélői) értékek mutatkoznak meg (például a „Hol beszélnek a legszébben magyarul” kérdésre adott válaszokban⁹), hanem általánosabban is fölmerül a nyelvváltozatok értékének a kérdése:

A standard nyelvváltozat mint a helyes és eszményi magyar nyelvváltozat konceptualizálása, kiválasztása és további kidolgozása, elterjesztése, összhangban volt a polgárosodás és az újkori nemzet műveltségi eszményével. Ebben a minőségében egészítődött ki a standard funkcióköre a helyesség jellemzőjével: a kapitalizálódást és a modern nemzetté válást egyaránt segítő, a racionális társadalmi és gazdasági berendezkedést csakúgy, mint az egységes kommunikációs és közoktatási rendszert lehetővé tevő, a kodifikációban megválogatott nyelvváltozat egyúttal a mindenki számára helyes változattá alakult át. Ezért a standard kidolgozottsága és rögzítettsége folytán támogatta az iskolai, akadémiai és művészi művelődést, a fogalmi és nyelvi fluencia (gördülékenység) kialakulását vagy gazdagabbá tételét társadalmi szinten, vagyis azt a képességet és készséget, hogy a világot, a világ jelenségeit a beszélő ember viszonylag könnyen felismerje, mentálisan, fogalmilag feldolgozza, és nyelven ki is fejezze. Nem véletlen, hogy a standardnak a nyelvi tökéletességgel társítása a pozitívizmus szabályelvű korszakában, a 19. század második felében vált igazán jelentőssé, Európa-szerte. Másrészt az identitás, közelebbről a nemzeti és csoportidentitás jelölője lett: a standard az elit nyelvváltozata, műveltségi (literátorok), társadalmi (kis- és középnemesség) és társadalmi-gazdasági (középosztály) rétegek önazonosságának megjelenítőjeként, eltérő mértékben és jelentőségben és tekintéllyel a 18. század vége óta folyamatosan.

Végül megemlítendő még, hogy a nyelv és a kultúra történeti jellegének felismerése szintén jelentős fejleménynek bizonyult. A magyar történelem és a magyar kultúra, a magyar nyelv története ekkor kerül először a közvetlen politikai legitimáción túl szélesebb közösségi rétegek számára a figyelem középpontjába. Ezáltal például a magyar nyelv régi szövegei, az ekkoriban felfedezett vagy újra megismert

⁹ Vö. Kontra szerk. 2003.

nyelvemlékek képet adtak a magyar nyelvi régiségről, a nemzeti önazonosság egyik jól adatolható történeti megnyilvánulásaként, egyúttal történeti alapú mintaként is funkcionálva.

A fenti történeti áttekintést is magában foglalva standard nyelvváltozat öt általános funkcióját különíti el Garvin:

- „1. egységesítő funkció – a sztenderdnek e funkciója egységesítő kötelékként szolgál a nyelvjárási és más különbségek ellenében;
2. elkülönítő funkció – a standardnak e funkciója megerősíti a beszélőközösség különálló identitását más beszélőközösségekkel szemben;
3. presztízsfunkció – e funkció bizonyos presztízst ad a standard nyelvet birtokoló beszélőközösségnek és az azt ismerő egyénnek;
4. részvételi funkció – a standard e funkciója a beszélőközösség számára lehetővé teszi, hogy saját nyelvének használatát a modern világ kulturális, tudományos és más fejlődésében;
5. etalonfunkció – a standard e funkciója etalonként szolgál, elsősorban a nyelv-helyességi kérdésekben, de más tekintetben is.

Ennek az öt funkciónak négy attitűd felel meg:

1. az egységesítő és elkülönítő funkciónak a nyelvi lojalitás magatartása felel meg;
2. a presztízsfunkciónak a büszkeség magatartása felel meg;
3. a részvételi funkciónak a részvételi készség magatartása felel meg;
4. az etalonfunkciónak a normatudat magatartása felel meg.”¹⁰

A Milroy szerzőpáros tömör meghatározása szerint „a standard olyan nyelvváltozat, amelyben minimális a forma variációja és maximális a funkció variációja”.¹¹ A standard elsősorban közösségi levezetésű értelmezése vált uralkodóvá az ezredforduló tájékán a magyar művelődésben is. Mégsem vetendő el a másik álláspont teljesen: föltehető, hogy a standard nyelvváltozat kialakulásában és rögzítésében szerepet játszottak és játszanak egyetemes és specifikus, tisztán nyelvi jellemzők.¹²

Mindezen tényezők együttesen vezettek a magyar nyelv standard változatának a kodifikálásához és kiterjesztéséhez. A fentiek ismeretében nem véletlen, hogy a standard fogalma a magyar nyelvelméletben két karakteres megfogalmazást kapott.

Benkő Loránd értelmezésében¹³ a standard eszményi és normatív nyelvváltozat. Ez a magyarázat egyrészt tartalmazza a történeti háttérrel, vagyis a standard kialakulásának és kialakításának kulturális és politikai (közelebbről nemzetpolitikai) okait. Másrészt egybefoglalja a leírás (tehát a megállapítás) és az előírás kettősségét. Az

¹⁰ Garvin 1998: 95.

¹¹ Milroy–Milroy 1985: 27.

¹² Milroy–Milroy 1985: 8.

¹³ Benkő 1988.

eszmény az a tökéletes jelenség, amely ritkán valósul meg egészében, inkább az emberi törekvések célja. A normaorientáló minta, amely – bár elvontan – de szabályokban vagy szabályszerűségekből ténylegesen megvalósul egy közösség gyakorlatában.

Kontra¹⁴ másfelől, szociológiai és szociolingvisztikai szempontokból közelíti meg a standard fogalmát. Eszerint a standard „az a dialektus, amelyet az írott szövegekben többnyire használnak, amelyet a művelt magyar beszélők beszélnek, és amelyet a magyarul tanuló idegen ajkúaknak tanítanak. E változat szókincsét és nyelvtanát a szótárakban, illetve nyelvtanokban kodifikálják. Vagyis ez a kodifikált norma.”

A magyar nyelvi standard kiterjedt nyelvtervezési műveletek során és eredményeként alakult ki. Ez a folyamat nem zárult le: mint ahogy minden élő nyelv és nyelvváltozat változik, úgy van ez a standarddal is. Tehát sokkal inkább folyamatos standardizáció van, mint kész standard.¹⁵ E folyamat a standard átértelmezését is magával vonja.

3. A MAGYAR NYELV STANDARDIZÁCIÓJA

A standard folyamatos nyelvvel kapcsolatos tevékenységek eredményeként alakult ki és formálódik ma is. Tudvalévő, bár részletes kutatás nem készült erről, hogy a durva társadalmi átalakítások és történelmi megrázkódtatások többször (például 1945 és 1990 után) nagymértékben megváltoztatták a standard közösségi, kulturális közegét, miközben maga a standard látszólag nem sokat változott. Ennek az alakulástörténetnek az alábbi szakaszai különíthetők el.

A szelekció, vagyis a standard nyelvváltozat kiválasztása és a kodifikáció, vagyis a standard nyelvváltozatba tartozó változatok rögzítése. Ez a folyamat alapvetően a 18. század utolsó harmadától a 19. század közepéig, a Tudós Társaság első kodifikációs műveit tartott. Ebben a korszakban az előző részben bemutatott tényezők (kapitalizálódás, nemzetivé válás, innováció, eszményre törekvés és történetiség) maradéktalanul kifejtették hatásukat.

A kidolgozás és kiterjesztés szakasza, amely a standard használati, stilisztikai változatosságának kidolgozásából és e nyelvváltozat elterjesztéséből állt elsősorban. E szakasz a 19. század második fele, az 1870-es években az új ortológiával, amely a nyelvújítás eredményeit bírálva heves vitákban a régi és a népi magyar nyelvhez kívánta visszakormányozni a standard helyességét, az Akadémia kodifikációs tevékenységével. A második korszak legnagyobb részében a fontos tényezők közül előtérbe került a nemzeti szempont, az eszmény és a történetiség szerepe, a többi háttérbe szorult. A századforduló után a kapitalizálódás és a nyelvi innováció ismét

¹⁴ Kontra 2006: 578.

¹⁵ Milroy–Milroy 1985.

nagyobb szerepet kapott: a 20. század első két évtizedében főképp a polgárosodás, a városiasodás folyamatai voltak jellemzőek, kissé fölülírva az akadémiai standardot, valamint a szépirodalomban a nyelv, a nyelvi általi esztétikum felé fordulás műveleteiben.

A harmadik szakasz Trianon után a második világháborúig tartott, és konzerváló visszahatás jellemezte. Ebben a korszakban a nyelv fennmaradása volt a legfőbb kérdés, amely az innováció mérséklődésében és a standard nagyfokú tekintélyének kialakulásában és megerősödésében mutatkozott meg. Ennek megfelelően a nyelvi és kommunikációs modernizáció kevésbé volt jelentős, a nyelvi teljesítmény a nemzeti megmaradás, az egyetemesnek tekintett magyar nyelvi eszmény és a történeti levezethetőség keretében értékelődött. Az Akadémia ekkor jelentős, de részben háttérszerepet játszott az intézményes standardizációban. A standard érvényesítését a népszerűsítő nyelvművelés vette át, például Pintér Jenő *Magyar nyelvvédő könyve* és a Kosztolányi Dezső által szerkesztett a *Pesti Hírlap Nyelvőre* népszerű zsebkönyveivel.

1945 után központosított diktatórikus, hegemon ideológia és kultúra hierarchikus kommunikációs rendszerrel párosult. Ebben a kulturális rendszerben volt standardizáló kodifikáció, részben a politikai ideológiától függetlenül, de annak homogenizáló kulturális és közoktatási programjára ráépülve. Ebben a korszakban a kapitalizálódást kiiktatták az alakulástörténetből, a nemzeti, a történeti és az eszményi vonatkozások a standard nyelvművelő fenntartásában nyelvi megokolást kaptak, a diktatúra politikai ideológiai értelmezésében a proletárdiktatúra kulturális legitímálását voltak hivatottak elősegíteni. A standard egyeduralma a nyilvánosságban egységesítő hatással járt, és egyúttal ellenhatással, hitelvesztéssel, hiszen a diktatúra nyilvánvalóan tarthatatlan közlései is ezen a nyelvváltozaton jelentek meg. Mindez együtt járt más nyelvváltozatok különböző módú megbélyegzésével: a standardot leginkább beszélő középosztályokat éppúgy megsemmisítésre ítélték, mint a nyelvjárásokat beszélő parasztságot. Vagyis a magyar nyelvváltozatok két legfontosabb tartományát kényszerítették átalakulásra (a standard a kispolgári és munkásosztálybeli élőnyelv felé közelített, a nyelvjárások szintén ezek felé). A standard fenntartását és szükséges kodifikálását az Akadémia végezte több fórumon. Egyrészt az 1960-as évek elejére elkészült *A magyar nyelv értelmező szótára* (hét kötetben) és *A mai magyar nyelv rendszere* című kétkötetes nyelvtan. Mindkettő számos ponton tartalmazott kodifikáló, rögzítő, a nyelvi helyességre vonatkozó nyelvtervezési döntéseket. A helyesírási szabályzat 1990-ig két kiadásban is megjelent, helyesírási szótárral, tiszta kodifikációs eredményként. Az Akadémia irányításával készült el a *Nyelvművelő kézikönyv* két kötetben (1980, 1985), annak népszerűsítő előmunkálataival együtt. Emellett az MTA bizottságaiban (Nyelvművelő Bizottság, Helyesírási Bizottság) folyamatos nyelvhelyességi, nyelvtervező tevékenység folyt. Ez a kulturális és nyelvi rendszer intézményesen az 1990-es évek elejéig változatlanul működött, társadalmi és kulturális hatása azonban fokozatosan csökkent, főképp az utolsó év-

tizedben, az 1980-as években, a magyar nyelvközösség nyelvi szétkülönbözési folyamataival szembeülve.

1990 után heterarchikus kommunikációs rendszer alakult ki, amelyben fokozatosan csökken a standardizáló intézményes kodifikáció. A nyilvános kommunikáció hivatalos és főképp írott színterein a standard megőrizte elsődleges státusát, de a beszélt nyelvi és az elektronikus kommunikációban a nyelvjárási és városi népnyelvi változatok a hivatalos, formális helyzetekben is uralkodóvá váltak. A modernizáció főképp az innovációval kapcsolódik össze, az eszmény pluralizálódik, a történetiség legitimáló és közösségszervező ereje háttérbe szorul, helyette az intertextualitás (a szövegek köziség, a más szövegekre utalás) jelenik meg. A standard teret veszít, illetve belső változatai alakulnak ki, miközben más nyelvváltozatok teret nyernek. Az MTA kodifikációs tevékenysége visszaszorult, a nyelvművelés hatásossága csökken, miközben a magyar nyelvvel kapcsolatos intuitív, naiv vélekedések a nyilvánosságban is hatásosak. A határon túli magyar régiókban a határtalanítás folyamatában ellenben a kodifikációra való igény erőteljesen megmutatkozott, a kétnyelvűségi helyzet szükségletei miatt, bár nem feltétlenül a már meglévő standard keretében. Egyidejűleg a standard műveltségi és középosztálybeli támogatottsága szűkebb körökben erősödött a teljes Kárpát-medencei magyar nyelvterületen, összefüggésben a magyar nyelvközösség nemzeti jellegének a megerősödésével az 1990 előtti tematikus tiltás után.

A korábbi korszakokkal ellentétben az ezredfordulón nincs központi kodifikáló szervezet, intézmény. A kulturális reflexióban a teljes tradícióközpontúság és a teljes intuícióközpontúság között minden lehetséges változat előfordul.¹⁶ Ebben a helyzetben a gyakorlat és gyakoriság, valamint a stabil minták (használhatóság, mentális hozzáférhetőség könnyűsége vagy nehézsége) szolgálnak orientáló mintákként a kodifikált formákat keresők, a kodifikált formákhoz igazodni kívánók számára. Az így formálódó összetett közegben gyakran zavarba ejtő módon mutatkozik meg a használati kényszerből (a nyelvi újítások használati módjának meghatározási szükségéből) eredő hétköznapi, intuitív kodifikálás folyamat jellege, a nyelvi változás és a stabilitás és instabilitás közötti állandó termékeny ingadozás és kölcsönhatás. A standard funkcióinak változásai (az ezredfordulón kivált), a standard történetisége itt meghatározó tényezők.

4. A NYELVI VÁLTOZÁS ÉS A STANDARD

A magyar standard nyelvváltozat – mint minden nyelv vagy annak variánsa – változik, vagyis beszélői változtatják. Diffúz és kiáradó folyamatok egyaránt tapasztalhatók minden irányban. Megváltozása erózió és bővülés egyszerre, népi kategorizá-

¹⁶ Lásd Tolcsvai Nagy 2009.

cióval és kodifikációval. A történeti folyamat része a teljes funkciókör egy részének a visszaszorulása, például a nyilvános színterek egy részében a formalitás lazulása, az írott szövegek (levél) helyett az sms, chat, blog módosító hatása, amelyet a média általában terjeszt; a populáris nyelvváltozatokból kifejezések és eljárások be- és felengedése; a tekintély gyengülése. Tágabb keretben szemlélve több olyan folyamat azonosítható, amely egyszerre érinti a nyelvi rendszer változatait és a nyelvközösség szerkezetét. Idetartozik a populáris nyelvváltozatok gyors és alkotó keletkezése és alakulása, a nyelvjárássok legfeltűnőbb nyelvi jellemzőinek visszaszorulása,¹⁷ valamint a külső régiók viszonylagos elkülönülése. Nem túlzás azt állítani, hogy a magyar standardra a viszonylagos, de jelentékeny stabilitás jellemző. A többi elkülönülő változattal kontinuumot alkot, a határai nem élesek mindenütt. Kulturálisan paradox veszi körül: a standardot ellenzők leggyakrabban szintén a standard változatban beszélnek; a hatalmi visszaélés nem magából a változattól ered. Ezért a standardnak a nyelvi változáshoz való viszonyát is le kell írni a standard tárgyalásakor.

A nyelvi változást eredményező emberi, nyelvi cselekvésre az jellemző, hogy a beszélőközösségben és a nyelvi rendszerben végbemenő változás az egyedi nyelvhasználati esemény végrehajtójának legtöbbször nem célja.¹⁸ Az innovációk motivációihoz hozzájárul a beszédhelyzet heurisztikája, a tudott sémák alkotó alkalmazása.

A mai magyar nyelvi gyakorlatban számos terjedő nyelvi változás, innováció mutatható ki, nem csak a hagyományos nyelvművelő jelenségek köréből. Néhány jelentőséget érdemes szóba hozni a teljes nyelvi gyakorlatból:

- lexikai újítások (például *csipogó* 'elektronikus hívókészülék, amely egyszerű hangadással jelzi tulajdonosának, hogy meghatározott helyről keresik'; *ekéz* 'szid, becsmérel, bírál, rossz színben tüntet fel'; *elérhetőség* 'személy vagy intézmény posta- és villanypostacíme, telefonszámai');
- szemantikai kiterjesztés (például a *be* igekötő kiterjesztései: *reakciózik*, *beduzog*, *behal*, *behisztizik*, *bepróbálkozik*, *betámad*, *betanít*);
- idegen szavak otthoniasítása (*lájkol*);
- lenizáció (fonológiai erózió), professzionális beszédben is, például *asszem*, *h* (*hogy*), *lécci*, *mittomén*, *soxor*, *szal*, *sza* (*szóval*), *sztem*, *tát* (*tehát*), *tod* (*tudod*), *tom* (*tudom*), *valszeg*, *vok* (*vagyok*);
- mondatszerkesztés: például élőnyelvi tagmondat-összekötés monologikus, írott, tervezett szövegben;
- szövegszerkesztés: bennfoglaló szövegalakítás közömbös vagy formális helyzetben is (új elektronikus kommunikációs formákban: e-mail, komment);
- stílus: szleng → közömbös stílus irányú tendencia;
- az Ikea-udvariasság terjedése.

¹⁷ Juhász 2001: 266.

¹⁸ Vö. Keller 1990; Croft 2000, 2009.

Vajon az itt röviden említett nyelvi jelenségek részei-e a magyar nyelvi standardnak vagy sem? E nyelvi jelenségek kodifikációja nem vagy alig megy végbe, s ha igen, lényegében csak informálisan, és az alaki vagy jelentésbeli állandósulás nincsen nyíltan viszonyítva a korábbi kodifikált rendszerhez. Mivel nincsen kodifikáló gyakorlat és intézmény, és a lehetséges kodifikáció paraméterei is változnak, a kérdésre többféle válasz adható. Azt meg lehet állapítani, hogy a standard kodifikált rendszere változik, és e változás összetett, sok területen történik. A standard határai helyenként elmosódnak, más nyelvváltozatokkal, főképp a populáris változatokkal érintkeznek. A változások a gyakorlatban történnek meg, gyakoriságuk és elterjedtségük jelentékeny a standard beszélők és színterek körében. Ugyanakkor nem állnak rendelkezésre teljes részletességű adatok arra nézve, hogy kik beszélnek a standardot, és milyen standardot beszélnek valójában. Vannak adataink feltűnő nyelvi változókra, amelyek a nyelvművelés számára is kedvenc témák. Így szociolingvisztikai kutatásból tudhatjuk, hogy az 1980-as évek végén a magyar beszélők közül százalékosan hányan suksüköltek, vagy hagyták el az *n*-t az inesszívusz rag végéről, és még arról is lehetnek ismereteink, hogy az így vagy úgy döntők iskolázottság, lakóhely, foglalkozás szerint miként oszlanak meg,¹⁹ de ebből még mindig nem lehet összerakni a standard beszélők csoportjait pontosabban (például családon belüli nemzedékek, ténylegesen megnevezett lakóhelyhez, régióhoz kötődő egyének és közösségek szerint). Ez lenne a feltétele a visszacsatolásnak, annak, hogy a standardot beszélők beszédén lehessen mérni a standard jellemzőit. Más szempontból például többféle elit van, de azok nem kapcsolódnak egyöntetűen a standardhoz. Emellett a kodifikáció lehetőségeit is újra kell értelmezni, mert az ezredforduló utáni helyzetben a kodifikálók kiléte és legitimitása bizonytalan. Külön nyitott kérdés a határon túli régiók magyar kontaktusváltozatainak a standardhoz való viszonya.

A nyelvi interakciók során a kooperatív imitáció és adaptáció, valamint az ellenkezés és elkülönülés egyszerre érvényesül. A nem tudatos figyelem, a kollektív tendenciák mentális reprezentációja megerősíti és újraalkotja a tendenciákat. Ebben az értelemben a szociolingvisztikai változó: ugyanannak a nyelvi funkciónak az alternatív módokon történő kifejezése. Például az általánosan elterjedt *pendrive* kifejezés felvidéki magyar megfelelője *kulcs* vagy *USB-kulcs*. Ez a megoldás világosan jelzi az alterálást és az innovációt.

Az ekképp jellemezhető standardizáció mint folyamat az ezredfordulón egyszerre képviseli és megvalósítja a standard korábbi szociokulturális tényezőinek megváltozását. E folyamatban döntő tényező 1. a nemzetfogalom átértelmezése, 2. a kapitalizmus nyelvi igényeinek újbóli megjelenése, 3. a társadalmi rétegek, csoportok önértelmezésének és viszonyainak a megváltozása, a viselkedési normák többféleségének legitimitása és gyorsabb változása, 4. a vélemény- és szólásszabadság 1990 utáni megvalósulása, 5. a világ megismerésének és nyelvi leképezésének kognitív és

¹⁹ Lásd részletesen Kontra (szerk.) 2003.

kulturális variabilitása, és a négy tényező megváltozásának következtében a standard abszolút norma jellegének gyengülése. Ezekhez az alaptényezőkhöz további kulturális tényezők járulnak:

- a közösségi szemantikák, az egyes térségi résztvevők (nem tudományos) ön-reprezentációinak a nem feltétlenül azonos jelentéstana, koherenciája;
- közösségalkotó ideológiák, mítoszok, az emlékezet, hagyomány és történelem szabad értelmezése;
- egyéni és csoportos elkülönítés, elkülönülés, rendszerkülönbségek;
- egyén és közösség összetett és perspektivált viszonya, az individualizáció;
- a globalizáció, az interkulturális hatások és a közösségi vagy regionális egyediség együttes megléte;
- a kommunikációs jellegzetességek és színterek, a média, a nyilvánosság jelentőségének növekedése;
- a tudományos kutatás jellege és eredménye az egyes kulturális és ideológiai résztvevők szerint, az önreflexív visszacsatolás.

Ugyanakkor a standard meglétét és funkcionálását erősíti 1. a közösség összetartó erejeként a közös értékek fenntartásának és tudatosításának egyetemes szociálpszichológiai igénye, 2. a nyelv mint emberi tevékenység eszményi megvalósulásának keresése, megvalósításának igénye, a lehetséges változatok közül, 3. a magyar nyelvjárások alakulástörténetében az elmúlt évtizedekben megmutakozó kiegyenlítődési folyamatok.

5. A STANDARD LEÍRÁSAI

A kiterjedt szociolingvisztikai kutatások ellenére valójában keveset tud összegezni a magyar nyelvtudomány a magyar standard nyelvváltozat ezredfordulós állapotáról. A meglévő leíró nyelvtanok lényegében adottnak tekintik a standardot, míg a dialektológiai és szociolingvisztikai kutatások eddig számos jelentékeny, de nem minden meghatározó nyelvi területre kiterjedően határolták körbe a standard nyelvhasználók, illetve nyelvhasználat körét.

A nyelv rendszerszerű változatossága ma már elismert tény a nyelvtudományi kutatások legtöbb ága számára, akkor is, ha e felismerés következményei nem épültek még be a nyelvleírásokba minden esetben. Továbbra is szembenállás és feszültség van a nyelvi gyakorlat és a nyelvváltozatok nyelvtudományi rendszerei között. Látni kell, hogy a standard nem egyszerűen a nyelvjárással áll szemben, főképp nem az ezredforduló után.

A standard magyar nyelven belüli státusát illetően különböző modelleket dolgoztak ki kutatók az utóbbi három évtizedben.²⁰ Kettős kép mutatkozik meg a magyar nyelv változatairól e kutatások alapján, amely csak részben találkozik: 1. dialektológiai: nyelvjárási régiók, nyelvi változók területi elterjedése alapján, köztes régiókkal²¹; 2. szociolingvisztikai: nyelvi és társadalmi változók mátrixa, tényleges régiókhoz nem köthetően.²² A két leírás csak kevés ponton mérhető össze, és egymást kiegészítő egymás mellé helyezése is újabb elméleti és módszertani nehézségeket vet föl. A modellek és általában az adatértelmezések a kutatásokban a kodifikációs kézikönyvekhez (leíró akadémiai nyelvtan, értelmező szótár, helyesírási szabályzat) mérik a standard meglétét vagy az attól való különbséget. Azonban maga a standard nincsen ezekből az adatokból aktuálisan föllállítva.

Az utóbbi években az eltérő leírási módok és a mögöttes elméletek szintéziskísérletei is alakulóban vannak. T. Károlyi Margit, P. Lakatos Ilona és Iglai Edit munkája²³ reflektál az itt megfogalmazódó kérdésekre: „a többdimenziós nyelvföldrajzi ábrázolás a nyelv kulturális dimenziójának megjelenítésében is többletet ad a hagyományos ábrázolással szemben, hiszen a területi elterjedtséget mutató térképlapokon nemcsak az látszik, hogy az adott közösség használja, megőrizte az adott denotátumot s annak nevét, hanem az is, hogy milyen az adott denotátumhoz kapcsolódó lexéma lokális és társadalmi disztribúciója. Élesen elkülönül a vizsgált lexémák országhatáron inneni és túli közösségi beágyazottsága azáltal, hogy a használati gyakoriságot az ábrázolási technika hozzárendeli a szociokulturális, azaz életkori és iskolai végzettségi változókhoz.” Ennek fényében különösen fontos, hogy az identitás és a kulturális folytonosság sokkal erősebb közösségi szervezőerő kisebbségben, mint a többségiekben: „A magyarországi beszélőközösségekben a kulturális folytonosnál, a múlthoz való viszonynál sokkal határozottabban mutatkozik meg a jelenhez való kötődés a felfelé való igazodásban, a standard lexémaváltozatok magas használati gyakoriságával, s ezzel egy másfajta, a tágabb közösséghez kapcsolódó identitás megvallásában.”²⁴ Hasonlóan összetett (bár kissé eltérő) módszertannal árnyalt eredményeket mutat be a szegedi ő-zésről készített kiterjedt kutatás.²⁵

²⁰ A nyelvi tervezés és a kodifikáció kérdéskörére lásd kötetünkben a *Tervezés, (ön)értelmezés, fenntartás* című fejezetet.

²¹ Lásd Juhász 2001.

²² Vö. Kontra szerk. 2003.

²³ T. Károlyi–P. Lakatos–Iglai 2013: 320.

²⁴ T. Károlyi–P. Lakatos–Iglai 2013: 320.

²⁵ Vö. Kontra–Németh–Sinkovics 2016.

9. ÖSSZEFOGLALÁS

A fejezet a magyar standard nyelvváltozat ezredforduló utáni helyzetét mutatta be a következő szempontok szerint. 1. A magyar standard – miképp számos európai nyelv kodifikált változata – a 18. században kezdett ténylegesen kialakulni nyelvtervezési műveletek révén. A standard szükségességét együttesen nyilvánvalóvá tette a kapitalizálódás racionális berendezkedése, a modern nemzeti forma létrejötte, a fogalmi és a nyelvi innováció egymásrautaltsága és megnőtt jelentősége, a nyelvi eszmény kidolgozása, a nyelv és kultúra történeti voltának felismerése. 2. A standard egyetemes jellemzői között alapvető a rögzített standard és standardizáció avagy szerkezet és művelet egysége: szelekció, kodifikáció, kiterjesztés, szétkülönbözés; nincs örökre kész nyelvváltozat. 3. A nyelvi gyakorlat válaszát a standardizációra a szociolingvisztika adatai szerint lehet körvonalazni, az eddigi nyelvtudományi kodifikáció alapján. 4. A mai magyar nyelvközösségben kismértékben történik standardizáció, a kodifikáció, kiterjesztés vagy az irányított szétkülönbözés csak egyes kommunikációs területeken megy végbe, korlátozott hatókörrel. A kodifikációs és azt követő műveletek elveszni látszanak a nyelvművelés körüli ideológiai küzdelmekben, amelyek kulturális érdekkörök anyagilag és hatalmilag motivált mozgalmi tevékenységei. A standardizáció intézményei elbizonytalanodtak, meggyengültek, két fő okból: *a)* a standard tekintélye elleni támadások miatt, *b)* ez a folyamat része a társadalmi és kulturális átalakulásnak, amely a pluralizmus nyelvi és kulturális tényezőit erősíti. 5. Szintézis: a magyar standard történetileg változott az elmúlt két-száz évben, funkciói először szaporodtak, majd korlátozódtak, presztízse növekedett, a 20. század végén csökkent. Társadalmi bázisa gyökeresen átalakult: a művelt nemesi beszélőközösség után a polgári középosztály dolgozta ki és terjesztette el, az 1950-es években a lefelé irányuló programos homogenizálás eszköze lett, majd az ezredforduló táján a formálódó új társadalmi csoportok különböző irányokban alakítják a standardot, miközben más nyelvváltozatok (nyelvjárások, városi populáris nyelvváltozatok és a határon túli magyar régiók) is funkcionális erőt nyertek. A jelen folyamatokban a közösségi önalkotás, az egyéni és csoportidentitás, a kreativitás (a dinamikus fogalomalkotás, közös jelentésképzés és a szerkezeti kreativitás), valamint az interkulturális hatások a különbözőség egységének nyelvi és kulturális tényezőit erősítik.

IRODALOM

- Benkő Loránd 1988. Irodalmi nyelv – köznyelv. In Kiss Jenő – Szüts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 15–33.
- Bodó Csanád 2016. *Nyelvi ideológiák és különbségek*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Croft, William 2000. *Explaining Language Change. An Evolutionary Approach*. London: Longman.
- Croft, William 2009. Toward a social cognitive linguistics. In Evans, Vyvyan – Pourcel, Stephanie (eds.): *New directions in cognitive linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 395–420.
- Gal, Susan 2006. Contradictions of standard language in Europe: Implications for the study of practices and publics. *Social Anthropology* 14 (2): 163–181.
- Garvin, Paul 1998. A nyelvi sztenderdzáció. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest: Universitas. 87–99.
- Gergely András (szerk.) 2005. *Magyarország története a 19. században*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1980–1985. *Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gyáni Gábor 2017. *Kulturális nacionalizmus és a modernitás*. Rendes tagi akadémiai székfoglaló előadás. Magyar Tudományos Akadémia. 2017. március 9.
- Gyáni Gábor – Kövér György 2003. *Magyarország társadalomtörténete. A reformkortól a második világháborúig*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Györi Szabó Róbert 2006. *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Juhász Dezső 2001. A magyar nyelvjárások a 20. század elején. In Kiss Jenő (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó. 262–316.
- Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1972. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Keller, Rudi 1990. *Sprachwandel. Von der unsichtbaren Hand in der Sprache*. Tübingen: Francke Verlag.
- Kemmer, Suzanne – Barlow, Michael 2000. Introduction: A usage-based conception of language. In Barlow, Michael – Kemmer, Suzanne (eds.): *Usage-Based Models of Language*. Stanford, California: CSLI Publications. vii–xxviii.
- Kontra Miklós 2006. A magyarországi magyar nyelvhasználat variabilitásáról. In Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.): *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 577–594.
- Kontra Miklós – Németh Miklós – Sinkovics Balázs 2016. *Szeged nyelve a 21. században*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Kontra Miklós (szerk.) 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I. Theoretical Prerequisites*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Lanstyák István 1995. A magyar nyelv központjai. *Magyar Tudomány*. 1175–1183.
- Lanstyák István 2015a. Nyelvi ideológiák. Általános tudnivalók és fogalomtár. http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar.pdf
- Lanstyák István 2015b. A standardizálás mint nyelvalkító tevékenység. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 17 (2): 27–56.
- Luhmann, Niklas 1998. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

- Milroy, James 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5 (4): 530–555.
- Milroy, James – Milroy, Lesley 1985. *Authority in language. Investigating language prescription and standardization*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Pléh Csaba – Bodor Péter 2001. A nyelvi szuperego és a stigmatizáció kérdése a magyar nyelvközösségben. *Thalassa* (12) 1: 3–19.
- T. Károlyi Margit – P. Lakatos Ilona – Iglai Edit 2013. Kulturális és nyelvi változás a változó régióban a hármas határ mentén. In Szoták Szilvia – Varga Fruzsina (szerk.): *Változó nyelv, nyelvváltozatok, területiség*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó. 320–332.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998. *A nyelvi norma*. Budapest: Akadémiai. 1998.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2009. Ideologikus nyelvészeti sztereotípiák a magyar nyelvről. In Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest, Dunaszerdahely, Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet, Gramma Nyelvi Iroda, Konstantin Filozófus Egyetem. 75–86.
- Tompa József (szerk.) 1961–1962. *A mai magyar nyelv rendszere. I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Valuch Tibor 2015. *A jelenkori magyar társadalom*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Weber, Max 1979. *Gazdaságtörténet. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.